

К. Сізова, канд. філол. н., доц.

СПЕЦИФІКА ПОРТРЕТУВАННЯ У ПОВІСТЯХ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА: ГЕРОЙ ОЧИМА ХУДОЖНИКА

Синтетизм Шевченкового генія поєднує літературний та малярський способи бачення світу, у творах митця "професійно задіяні прийоми візуалізації, підсилення образотворчим мистецтвом звукової магії слова" [2, 53]. Проза Тараса Шевченка вражає інтенсивністю залучення "живописного" ресурсу, "живописання словом, використання виражальних ресурсів кольористики найбільше вдається митцям, що не лише мають хист до малювання, а й практикують як живописці. Вочевидь, професійні заняття живописом виробляють у письменника певний спосіб бачення світу. Посилюється "живописний" компонент художнього мислення" [4, 9].

Коли Т. Шевченко створює портретний опис свого героя, він "бачить" його з усіма подробицями, сприймає як об'єкт для живописного зображення, зорові образи є "домінуючими предметно-візуальними орієнтаціями художника-професіонала" [3, 21], тому така велика увага приділяється позі героя, його міміці, елементам одягу і вбрання, яскравим деталям, колористичі.

Прозові твори Тараса Шевченка вражають розмаїттям способів портретної характеристики персонажів. Серед них необхідно наголосити на притаманному саме творам Т. Шевченка прийомі, суть якого полягає у використанні відомого образотворчого образу (герой порівнюється з образом живопису, скульптури, іноді творінням конкретного автора). У творі "Близнецы" зустрічаємо мальовничий портрет дівчини: "Первое, что мне попало на глаза, это была выходявшая из садовой калитки Наташа. Она мне показалась настоящею богинею цветов: вся голова в

цветах, между волосами, вместо жемчуга, бусы из белых черешен. Будь она одета барышней, эффект был бы не полный, но к наряду крестьянки так шли эти огромные цветы и черешневые бусы, что пестрее, гармоничнее и прекраснее я в жизнь свою ничего не выдывал" [8, 339].

Портретний опис головної героїні твору "Наймичка", Лукії, є немовби описом однієї з картин Т. Шевченка: "Впереді всіх їх, тихо виступая, шла прекрасная царица свята; стыдливо, как бы от тяжести венка, опустила на грудь свою прекрасную смуглую голову, укрытую золотистым венком и распущенной черною косою; в руках у нее был серп и небольшой сноп жита, перевитый зеленою березкою, – настоящая Церера" [8, 10]. Необхідно звернути увагу на те, що героїні показані у русі, що є характерним для живописних творів Т. Шевченка.

Якщо Лукія могла б служити моделлю для зображення грецької богині родючості, то головний герой повісті "Варнак" нагадує авторові монументальний біблійний або епічний образ: "В первое воскресение моего там пребывания увидел я в церкви старика, совершенно седого, но еще довольно свежего и необыкновенно выразительной и благородной физиономии [...] Его величаявая наружность меня поразила. Огромный рост, седая длинная вьющаяся борода, такие же белые густые вьющиеся волосы, темные густые брови. Лицо правильное, чистое, с легким румянцем на щеках, как у юноши, словом, он мог бы быть прекрасной моделью для Моисея-боговидца или для гомеровского Нестора" [8, 72].

Слід додати, що образи (богині квітів, Церери, Мойсея, Нестора та інші), які використовуються у портретних описах, викликають багаті асоціації та сприяють більш повній характеристиці героїв. Крім того, при такій техніці портретування відбувається певна економія мовних засобів і залишається простір для фантазії читача. Наприклад, у повісті "Княгиня" зустрічаємо такий портретний опис: "тут я смог поближе взглянуть на дитя и на старушку. Старушка показала мне живой картиной Жерар Доу, а дитя было херувим Рафаэля. Меня поразила эта чистая, тонкая красота дитяти; мои глаза остановились на этом прекрасном создании" [8, 110]. Елементи зовнішності не описуються, Т. Шевченко змушує нас згадати відомі твори живопису, у результаті чого тканина портретного опису стає більш насиченою, збагачується додатковими асоціативними образами.

У зображенні Єлени ("Капитанша") до описаних вище прийомів портретування приєднується й тонка колористична характеристика: "Это была настоящая, только что расцветшая красавица. Густые темно-каштановые волосы, заплетенные в две косы и перевитые зеленым с синими цветами барвинком, придавали какую-то особую свежесть ее изящной головке. Тонкая белая рубаха с белыми же прозрачными узорами на широких рукавах ложилась на плечах и на груди такими складками, какие не снились ни Скопасу, ниже самому Фидию, – словом,

передо мною сидела богиня красоты и непорочности" [8, 290]. Поєднання білого, зеленого і синього кольорів (холодна гама) сприяє створенню образу чистої юної дівчини. Око маляра є дуже чутливим до відтінків; Т. Шевченко першим в українській літературі вводить у твори всю кольорову палітру, збагачуючи традиційну народну колористику новими художніми надбаннями.

Портрет у повістях Т. Шевченка спрямований, в першу чергу, на створення яскравого візуального образу. У повісті "Капитанша" спостерігаємо портретний опис, який наочно висвітлює особливості сприйняття Т. Шевченка: "капитан так пристально смотрел на затылок и толстые темно-русые косы Варочки, что не заметил, как я прошел мимо него.... Странная и непонятная вещь! Отчего, например, дома я каждый день любовался красотой Варочки, и ни разу не бросались мне в глаза такие милые и, можно сказать, пластические подробности, как в церкви; например: на белом изящно округленном затылке прозрачно выющиеся кудри" [8, 277]. Потилиця з легкими кучерями як елемент зовнішності ніколи до Т. Шевченка не зустрічається в українській літературі, звичайно герої змальовуються анфас; такий незвичний ракурс говорить про сильний митецький талант і, очевидно, модернові інновації у літературному портреті.

Уважний погляд живописця відчувається у портретному описі ротмістра Курнатовського ("Прогулка с удовольствием и не без морали"): "О подробностях фигуры господина гвардии отставного ротмистра не могу сказать ничего положительно, потому что она скрывалась под буркой. А лицо? Лицо довольно обыкновенное, особенно ничего не выражает, такие лица можно встретить на конной выставке в Бердичеве или в Полтаве, между ремонтерами. Нос большой, довольно аляповатый и довольно красный, глаза тоже красные, навывкате. Губы толстые, особенно нижняя, усы искрасна-черные, большие; о волосах на голове тоже ничего положительного не могу сказать, потому что он не снимал своей затейливой фуражки. Вот вам и вся недолга. Если всмотреться в него попристальнее, так, может быть, нашлись бы какие-нибудь особенности, но я не успел попристальнее всмотреться и подробнейшее окончание портрета оставляю до следующего сеанса" [8, 507]. Останні слова роблять літературний опис схожим на художню замальовку, шкіц.

Портретне зображення Осипа, персонажа того ж твору, виконано за допомогою подібних прийомів: "Я стал наблюдать его внимательно. Это был молодой здоровый парень, с черными жесткими волосами, остриженными под гребенку, с такими же черными густыми бровями и с подстриженными усами. Глаза он постоянно опускал и прятал под черными длинными ресницами, а потому о них положительно ничего сказать нельзя, как и о верхней губе, которой контур прятался под усами, а нижняя была прекрасно очерчена, только немного толстовата.

Вообще же он казался физиономии грубой, но такой кроткой и выразительной, что я невольно им любовался" [8, 543]. У портреті героя Севастополя переважає чорний колір, але він не говорить про негативізм або трагізм образу, швидше за все, завдяки цьому передається суворі скромність, стриманість героя.

Достатньо часто в портретних описах домінує білий колір, який символізує душевну чистоту. У портреті Якіма Гирла ("Наймичка") колористична характеристика підсилює втілюваний за допомогою номінацій певного лексичного поля семантичний компонент "свіжість, чистота": "Яким Гирло вышел из хаты и сел на призьбе; он был человек уже не молодой, но свежий и здоровый, усы и чуб были не то что седые, а серые. Рубаха на нем чистая, белая, шаровары тоже белые, – он не любил разных московских китаек и носил все белое; сапоги на нем добрые, юхтовые. Взглянувши на него раз, то можно было сказать, что это человек достаточный: в лице что-то есть такое" [8, 14].

Таке ж семантичне навантаження має колористична характеристика доктора Степана Осиповича Прехтеля та його дружини у повісті "Прогулка с удовольствием и не без морали": "гуляет высокий человек, весь в белом"; "Я посмотрел на него внимательно. Это был белый, свежий, худощавый, высокого роста старик в кавалерийском белом кителе и в таких же широких шароварах" (586); "белая блестящая голова" [8, 596]; "в дверях показалась кубическая, свежая, живая старушка в ширококрылом белом чепце и в белейшей широкой блузе" [8, 587]; навіть слуги у них – "парень в белой чистой рубахе" і "белолицая, свежая девушка в малороссийском костюме", яка закриває "лицо белым широким рукавом рубахи" [8, 588].

У портреті Гелени ("Прогулка с удовольствием и не без морали") використовуються різноманітні прийоми зображення: "Окно, т. е. стекло дверец дормеза, опустилось, зеленая шторка поднялась, и в окне показалась чудной, невыразимой красоты женская головка, с большими карими глазами" [8, 528]; "До седых волос дожил, а не видел ничего подобного этой неописанной красоте. [...] Долго я не мог глаз отвести от этого типа совершенной красоты. И чем внимательнее и хладнокровнее смотрел я на нее, тем более видел прелесть и гармонию в чертах удивительного ее лица. Божественному Рафаэлю и во сне не снилась подобная красота и гармония линий. А знаменитый Канова вдребезги разбил бы свою сахарную "Психею", если бы увидел это божество, грациозно принимающее чашку с чаем. А между тем в ее красоте ничего не было общего с очертаниями принятой красоты, это была самобытная одушевленная красота. Это был тип моей землячки, в высшей степени совершенный. И как ты побледнела, как ты потемнела, моя бедная кузина, перед этой лилией, едва распустившейся" [8, 545].

У портретному описі змальовується надзвичайна зовнішня краса героїні, для чого Т. Шевченко звертається до всесвітньо відомих

шедеврів живопису, далі підкреслюється самотність, національні корені цієї краси, її природність; використовується також паралельний образ лілії, що символізує чистоту і задає кольорову доміную образ (білий колір). У портретах Т. Шевченка "широко використовуються яскраво експресивні тропи" [7, 23]. Динаміка портрету Гелени показує зміни у стані героїні. До гостей, яких запросив на весілля Курнатовський, "как лучезарная Аврора, вышла хозяйка в белом шелковом платье" [8, 568]. Героїня сяє, вона очікує незабутнього свята, але гостям байдуже, чого чекає наречена, їх більш цікавлять обід та карти. Гелена, "как испуганная белая голубка, [...] робко взглянула на гостей" [8, 568]. "Как голодные собаки, они молча грызли кости и запивали каким-то вином. Гости торопились и давились костями, – им было недосуг. Изумленная и оскорбленная хозяйка, как овечка кроткая, робко поглядывала на своих волков-гостей и не знала, чему приписать эту мрачную торопливость" [8, 569].

"Поетові, власне, безмірної туги за щастям, за гармонією й красою людського життя на землі притаманна винятково вразлива реакція на нещасливу долю людини, болючу дисгармонію і зневірену красу" [6, 8]. Наступні цитати яскраво змальовують переживання героїні: "Как беломраморная надгробная статуя, опустила она свою прекрасную голову на высокую грудь и неподвижно, молча сидела оскорбленная, моя прекрасная Елена" [8, 570]; "как жемчуг, крупные блестящие слезы полилися из-под ее длинных опущенных ресниц" [8, 570]; "Горе тебе, едва распустившаяся лилия Эдема! Тебя сорвала буря жизни и бросила под ноги человеку грубому, сластолюбцу холодному" [8, 570]. Усі паралельні образи, які письменник використовує при зображенні героїні, містять компонент "білий колір". Вони створюють своєрідне коло: лілія (чистота) – біла голубка (беззахисність) – овечка (беззахисність) – біломрамурова надгробна статуя (відчай) – перлини сліз (відчай) – лілія (чистота).

Порівняння сліз з перлами є достатньо розповсюдженим. На весіллі брат Гелени, "суровый оборонитель Севастополя не устоял. Как жемчуг светлый, заблестели крупные слезы на его смуглых щеках и покатались на расплетенные черные косы счастливейшей сестры" [8, 560]. Слід зазначити візуальність цього образу в Т. Шевченка (сльози могли б бути гарячими або сльозами замилювання, або іншими), але тут ми "бачимо" цю картину (колір, блиск, розмір є основними параметрами живопису).

"Романтики, на відміну від просвітницьких теоретиків, що чітко розмежовували види мистецтва, нерідко стирають межі між ними. В романтичних творах спостерігається взаємопроникнення та взаємодія поезії, музики, живопису" [1, 221]. У творчості Шевченка, яка "становить собою вищий вияв українського романтизму" [5, 7], інтерференція живописних та літературних принципів зображення є сутнісною ознакою.

1. *Баланко В.* Романтизм як дзеркало методології і дискурсивних практик // Наукові записки. Серія: Літературознавство / За ред. проф. М. Ткачука. – Тернопіль, 2007. – Вип. 22;
2. *Генералюк Л.* Візуальний код Шевченка // Слово і Час. – 2004. – № 3;
3. *Генералюк Л.* Образ дерева і семіотика візуально-просторових концептів (поезія, проза, малярство Т. Шевченка) // Слово і Час. – 2006. – № 6;
4. *Клочек Г.* "Художній світ" як категоріальне поняття // Слово і Час. – 2007. – № 9;
5. *Наливайко Д.* Шевченко, романтизм, націоналізм // Слово і Час. – 2006. – № 3;
6. *Новиченко Л.* Лірика Тараса Шевченка // Слово і Час. – 2003. – № 3;
7. *Смілянська В.* Шевченкові повісті: український гумор у російському тексті // Слово і Час. – 2003. – № 3;
8. *Тарас Шевченко.* Творив трьохтомах. – К., 1949. – Т. 2.